

Vlaanderen

Een weinig aerde van den vaderlandschen grond
Hendrik Conscience¹

Met 'Vlaanderen' wordt hier het Vlaamse Gewest, een politiek-territoriale entiteit, aangeduid. De grenzen zijn deels die van de Belgische staat, nl. in het noorden en noordoosten bijna volledig de grens met Nederland volgend, met uitzondering van twee oostelijke stukken (de Waalse gemeenten Visé en Plombières); in het zuidwesten vormt het meest westelijke gedeelte van de rijksgrens België // Frankrijk eveneens een deel van de Vlaamse grens (voor die delen van de grens, cf. het vorige hoofdstuk). De overige delen zijn binnenlandse grenzen, met resp. het Waalse Gewest en het Brusselse Gewest (dat een enclave vormt in het Vlaamse Gewest). Die zijn ontstaan als gevolg van de territorialisering van het Belgische communautaire conflict en waren gebaseerd op de taalgrens. Er zijn twee exclaves, nl. de gemeenten Baarle-Hertog (in Nederland) en Voeren (omgrens door het Waalse Gewest en Nederland) en 178 grensovergangen.² De delen die gelijklopen met de rijksgrens werden reeds in het vorige hoofdstuk behandeld. De rest van dit hoofdstuk beschrijft dan ook enkel het binnenlandse gedeelte van de grenzen van Vlaanderen.

Na het verdwijnen van het Romeinse Rijk ontstond binnen het Frankische Rijk een grenslijn tussen een Germaans-talig gebied in het noorden en een Romaans-talig gebied in het zuiden. Over de oorsprong van deze taalgrens bestaat geen wetenschappelijke unanimité (althoewel er over het ontstaan van de Germaans-Romaanse taalgrens reeds een hele bibliotheek verschenen is, met als nestor de Duitse historicus Franz Petri; in Vlaanderen was dat ondermeer de filoloog Hendrik Draye): als historisch generator werden ondermeer vernoemd de limes, de Romaanse reconquista (na de periode van tweetaligheid tot de Loire) of ook de oude Germaans-Romeinse volksgrens (i.e. de Rijn, die echter zo'n 100 km. verder weg ligt). Er wordt hoe dan ook verondersteld tijdens de daaropvolgende eeuwen er zich in (wat later) België (werd) geen grote verschuivingen van de grens meer hebben voorgedaan. Het was koning Willem I van de Nederlanden die de taalgrens politiek-territoriaal bevestigde: het Besluit van 15 september 1819 (dat in werking trad op 1 januari 1823) rond het gebruik van de landstaal in de politieke akten stipuleerde immers (in artikel 5) dat het Nederlands de enige officiële taal was in 'Vlaanderen', d.w.z. de provincies Antwerpen, Limburg, Oost-Vlaanderen en West-Vlaanderen, plus de arrondissementen Brussel en Leuven.

¹Hendrik Conscience laat voorafgaand aan de Guldensporenslag in 1302, tussen milities van het graafschap Vlaanderen en het leger van de Franse koning, de 'Vlaamse strijders' tijdens een religieuze plechtigheid een beetje 'vaderlandse grond' eten: H. Conscience, *De Leeuw van Vlaanderen of de Slag der Gulden Sporen*, Antwerpen, 1838 (citaat op bladzijde 334 van de uitgave in Tielt, 2002).

² Team van de Vlaamse bouwmeester: *De Standaard*, 8 augustus 2009.

De eerste Belgische taalwet, van 17 augustus 1873 (die de kiem bevatte van de latere vervlaamsing van het openbare leven) voorzag de facto in de tweetaligheid van Vlaanderen, die bij wet van 1878 werd ingesteld. Omdat daardoor in Wallonië enkel Frans als overheidsstaal gold, terwijl in Brussel en Vlaanderen het Frans en Nederlands was, bestond in Vlaanderen de meertaligheid '*par superposition*', d.w.z. wanneer talen elkaar overlappen op hetzelfde grondgebied (cf. het persoonsbeginsel) en in België de meertaligheid '*par juxtaposition*', d.w.z. waar talen naast elkaar bestaan in telkens ééntalige gebieden, cf. het territorialiteitsbeginsel (termen van Guy Héraud³). De wet creëerde drie door de taal onderscheiden 'administratieve gebieden' (de term 'taalgebied' werd pas officieel gebruikt vanaf de wet van 1932, de benaming voor de regio's pas vanaf 1962). Het probleem was dat de administratieve grenzen (van provincies en arrondissementen) onzorgvuldig de taalkundige realiteit weerspiegelden, als gevolg van vergissingen bij de vastlegging ervan in de Franse Tijd, waardoor er zo'n 60 'verdwaalde gemeenten' ontstonden (daarenboven was er geen eigen administratieve grens voor de Brusselse agglomeratie). In ieder geval veronderstelde de wet een taalgrens. Die werd impliciet vastgelegd door de wet van 31 juli 1921 (gepubliceerd in het *Belgisch Staatsblad* op 12 augustus 1921), die op grond van de taalgebieden een territoriaal federalisme in het leven riep. De twee homogene 'taalgebieden' werden gescheiden door een nieuwe soort administratieve scheidingslijn, de taalgrens, die potentieel labiel want afhankelijk van de laatste (tienjaarlijkse) talentellingen was. De ondertussen tot 52 geslonken 'verdwaalde gemeenten' kregen immers de kans om een ander intern taalregime te kiezen dan dat van het gebied waarin ze zich bevonden (wanneer de telling uitwees dat de meerderheid van de bevolking die taal sprak). De bestuurstaalwet van 28 juni 1932 (*B.S.* 29 juni 1932) verscherpte het territoriale uitgangspunt van de wet van 1921 (onder meer werden de grenzen van het arrondissement Brussel vastgelegd, zonder in de mogelijkheid van wijziging te voorzien) en wordt daardoor soms als een '*point of no return*' geduid. De grenzen van de drie taalgebieden werden bepaald aan de hand van drie parameters: de grenswijzigingen vervat in de wet zelf, de gewijzigde berekeningswijze (vooral voor externe tweetaligheid) en de resultaten van de talentelling van 1930 (er was dus geen sprake meer van keuzemogelijkheid voor de gemeenteraden). De ligging van de taalgrens was hoe dan ook politiek belangrijk geworden. Stemmen gingen op om de tienjaarlijkse talentellingen af te schaffen en de taalgrens definitief vast te leggen. Ook het zgn. 'Harmelcentrum', dat na de oorlog was opgericht ter regeling van het communautaire vraagstuk, zag een pacificerende rol weggelegd voor een vaste taalgrens: die diende vastgelegd te worden op basis van studies voor die delen waarvan de gemeentebesturen te kennen gaven dat hun gemeente tot een ander gebied wilde behoren (of een tweetalig taalregime wenste te installeren). Uiteindelijk werd de taalgrens definitief bepaald in de wet van 8 november 1962 (*B.S.* 22 november 1962); voor Brussel was dat de wet van 2 augustus 1963 (*B.S.* 22 augustus 1963; de 'taalwetten' werden vervolgens op 18 juli 1966 in één tekst 'gecoördineerd', cf. *B.S.* 2 augustus 1966). Daarin werd evenwel afgeweken van het territorialiteitsbeginsel door voor een aantal eentalige (taalgrens)gemeenten met een belangrijke anderstalige minderheid zgn. wettelijke 'taalfaciliteiten' te voorzien (waarbij betwist wordt of die 'tegemoetkomingen' al dan niet uitdovend zijn bedoeld

³ G. Héraud, Pour un droit linguistique comparé, in: *Revue de droit internationale comparé*, 23, 1971, 2, 309-330.

door de wetgever). Het territoriaal taalconflict was daardoor niet opgelost: het territorialiteitsbeginsel c.q. de onbeweeglijkheid van de (taal)grens, voorgestaan langs Vlaamse zijde, bleef botsen met het langs Franstalige kant verdedigde persoonsprincipe. Een daarbij door de laatsten gehanteerd argument was dat waar in de wetten van 1921/1932 de bepaling van de taalgrens op duidelijke principes was gebaseerd, in de wetten van (1954 en vooral) 1962/1963 dat niet het geval was en niets was voorzien om betwistingen op te lossen, met als resultaat dat er verschillende uitgangspunten werden gebruikt in onderscheiden gevallen (territorialiteit of persoonlijke rechten, talentellingen en contestatie daarvan, historische of contemporaine argumenten).

Door de territorialisering heeft de taalgrens met het Waalse gewest enerzijds en de grens met het tweetalig gebied Brussel anderzijds, een administratief en politiek statuut gekregen. De taalgrens heeft vandaag al sociaaleconomische invloed, zoals op het pendelverkeer: dat is immers 56% minder dan tussen twee vergelijkbare gemeenten uit hetzelfde gewest.⁴

Of die grenzen van een binnenlands regionaal statuut evolueren naar dat van staatsgrens is een politieke beslissing. Langs Franstalige zijde gaan er wel stemmen op om zich neer te leggen bij het territorialiteitsbeginsel, maar enkel mits rectificatie van de in 1962-63 gemaakte 'fouten'; de toepassing van het *uti possidetis*-principe (recente voorbeelden zijn onder meer Joegoslavië en de Sovjetunie) wordt daarenboven betwist.⁵ Daarmee verbonden is het lot van de faciliteiten voor c.q. de toekenning van het minderheidsstatuut aan de Franstaligen in Vlaanderen (en de Nederlandstaligen in Wallonië).⁶

De grenzen van het Brussels gewest vormen daarbij een ander probleem, aangezien de entiteit niet alleen deel uitmaakt van de Vlaamse Gemeenschap, maar ook van de Franstalige Gemeenschap. Daarenboven is de *stad* Brussel, die zich in het Brussels Gewest bevindt, bij decreet van 6 maart 1984 (*B.S.*, 12 mei 1984) de hoofdstad van

⁴ *De Standaard*, 13 juli 2011, 36. "Fabrieken ruilden hun voordeur en achterdeur omdat ze dan in een ander gewest liggen, en hen dat geen windeieren legt": L. De Volder, Risquons Touts en de streek van Komen-Moeskroen, in: *Grens 1713/2013 Frontière*, Rekkem, 2013, 90.

⁵ Cf. bijvoorbeeld de these van grondwetspecialist Christian Behrend (ULg) die daarvoor het (van Vlaamse zijde ongewenste) bestaan van de kieskring en gerechtelijk arrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde én van de taalfaciliteiten voor Franstaligen in Vlaanderen, over de taalgrens heen, aanvoerde (de kieskring werd in 2012 gesplitst): *De Standaard*, 18 april 2011. En volgens UCL-onderzoeker Vincent Laborderie is het systeem niet toepasselijk op 'interne grenzen', waarvoor geen enkele regeling bestaat: een splitsing veronderstelt dus onderhandelen (wellicht met bemiddeling van de Europese Unie bij onenigheid, door de inwoners van de desbetreffende gemeenten te laten beslissen): *De Standaard*, 11 augustus 2011, 7.

⁶ Interessant in deze context is de bewering van de Zwitserse socioloog Uli Windisch dat om de cultuurgrens tussen het Romaanse en het Alemannische Zwitserland te overwinnen (de zgn. 'Rösti-barrière'), er zich een grenscultuur ontwikkeld heeft die dagdagelijks wederzijds moeite doet om elkaar passief te verstaan.

Vlaanderen (i.e. van de Vlaamse Gemeenschap, die echter samengevoegd is met het Vlaamse Gewest), waardoor de hoofdstad van 'Vlaanderen' zich niet op het grondgebied van de politieke entiteit zelf bevindt. Datzelfde jaar werd Brussel trouwens ook hoofdstad van de Franstalige Gemeenschap; het is bovendien hoofdstad van België en zetel i.e. 'de facto hoofdstad' van de Europese Unie. Eén van de voorgestelde staatkundige oplossingen is om van Brussel een Europees territorium te maken; daardoor zouden de eerste 'Europese grenzen' ontstaan.

Een historisch(-politiek) geografische analyse van de Belgische / Vlaamse grenzen op basis van de internationale literatuur ontbreekt nog.

Voor de grenzen van Vlaanderen die samenvallen met de Belgische staatsgrenzen, zie 4_Gevalstudies_België. Onderhavige leeswijzer betreft daarom (bijna) uitsluitend de grenzen met het Brusselse Gewest en het Waals Gewest.

Clement (J.J.), *Taalvrijheid, bestuurstaal en minderheidsrechten. Het Belgisch model*, Antwerpen-Groningen-Oxford, 2003.

Gedetailleerd historisch overzicht van de wetgeving.

Boehme (O.), *Greep naar de markt*, Leuven, 2008, 423-424.

Aanzet tot de beschrijving van de evolutie van de Vlaamse beweging inzake het territorialiteitsprincipe c.q. grenzen.

Saey (P.), La Flandre, existe-elle comme entité géographique?, in: *Revue belge de Géographie*, 59, 1995, 391-396.

Vlaanderen/Wallonië

"De taalgrens is de staatsgrens"
Etienne Vermeersch⁷

Van Istendael (G.), Language Border, in: *The Low Countries*, 21, 2013, 22-29.

Leerssen (J.), Germania, Romanitas and Belgitude. Borders and Border Issues, in: *The Low Countries*, 21, 2013, 38-43.

De Metsenaere (M.) & Deweerdt (M.), *Taalgrens*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, 2 dln., Tielt, 1998, dl. 2, pp. 2949-2962.

Uitstekend historisch overzicht.

Van Istendael (G.), *De essentie van België. De Taalgrens*, in: *Grens/Frontière*, Rekkem, 2013, 34-41.

Beknopt maar gedegen.

Rillaerts (S.), *La frontière linguistique, 1878-1963*, Bruxelles, 2010² (Crisp-themanr. 2069-2070).

Goed gedocumenteerd en interessant voor de Franstalige zienswijze ter zake.

⁷ *De Standaard*, 13 november 2007.

Lamarcq (D.) & Rogge (M.), *De taalgrens. Van de oude tot de nieuwe Belgen*, Leuven, 1996.

Fonteyn (G.), *Over de taalgrens. Van Komen naar Voeren*, Berchem, 2009.

Raskin (B.), *De Taalgrens. Of wat de Belgen zowel verbindt als deelt*, Leuven, 2012.

Jansegers (K.), *Van Kanaal tot Kanaltal of onze taalgrens in Europees perspectief*, Brussel, 1981.

Martens (P.), *De Zuidnederlandse taalgrens in het Belgisch Parlement*, Heusden, 1962.

Petri (F.), *Die fränkische Landnahme und die Entstehung der germanisch-romanischen Sprachgrenze in der interdisziplinären Diskussion*, Darmstadt, 1977.
Standaardwerk, met status quaestionis, stand van het onderzoek, uitgebreide bibliografie en het eigen standpunt ter zake.

Stengers (J.), *La formation de la frontière linguistique en Belgique*, Bruxelles, 1959.

Kurth (G.), *La frontière linguistique en Belgique et dans le nord de la France*, 2 dln., Bruxelles, 1896-1898.

Draye (H.), *De studie van de Vlaamsch-Waalsche Taalgrenslijn in België gedurende de hedendaagsche Periode*, Leuven-Brussel, 1942.

Brunot (F.), *La limite des langues en Belgique sous le Premier Empire (1806-1807)*, Bruxelles, 1924.

Raepsaet (J.), Mémoire sur la démarcation des langues flamand et wallon, in: *Messenger des sciences et des arts. Messenger des sciences historiques de Belgique*, Gand, 1837, 188-200.

Van der Linden (H.), La forêt charbonnière, in: *Revue de Philologie et d'Histoire*, 2, 1923, 203-214.

Onderzoek naar grenzen van het Kolenwoud, met review.

Van Loey (A.), Phénomènes linguistiques frontaliers, in: *Les frontières-frontières politiques-frontières linguistiques. Compte rendu de la XXie Semaine Sociale Universitaire du 17 au 22 octobre 1949*, in: *Revue de l'Institut de Sociologie*, 1949, 4, 524-534.

Hennuy (C.), Langs de kronkels van de taalgrens in landen: van Ezemaal tot Walshoutem, in: *Leuven Actueel*, 8 maart 2022 33-37.

www.leuvenactueel.be> [accessed 09-07-2022}

Grenstochten

Maes (P.), *De Taalgrensroute*, 2 dln., Zellik, 1993.
Grenswandeling.

Vlaanderen//Brussel

Gunst (P.) m.m.v. Hendryckx (M.), *Brussel en de Vlaamse Rand: een verhaal van migranten en grenzen*, Leuven, 2008.
Met o.m. *Grenzen vandaag* (9-12) en *Dynamische grenzen* (12-19).

Affiche van het 53ste Vlaams Nationaal Zangfeest, 1990.